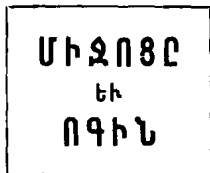

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԵԿԱՆ

Ս. Է. ՌԻԱՅԹԵԲԸՐ

Տնտեսական Տիեզերքի Մասին

b2

Փաստից Աստուծու Դուռը բաց

ዓረብካ ቆ.

ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԿ

Արհատուող էի հաստատած սկզբունքները որդեգրուեցան Ս. Թովմաս Ագուինացիի կողմէ՝ եւ յառաջ բերին քնաբանական աատաւածաբանութեան մէջ ուղղութեան հիմնական փոփոխութիւն մը, որ իր բանաձեւումը ունեցաւ հռչակաւոր ինկն Բուլիներ կամ Աստուծոյ գոյութեան փաստեր անուինի տակ: Յարմար է որ այստեղ տանք անոնց ամփոփումը, որովհետեւ յաճախ առեիրքն պիտի ունենանք անդրադառնալու անոնց:

• Առաջին փաստը, որ կը թուի ըլլալ Թովմաս Ագոնիացիի նախընտրածը, հիթ դաուտնք «Somme Contre les Gentils» գիրքին մէջ անոր տրուած կարեւորութեան, կոյրած է ռաբոմսկն հետեւցւած վաստ. ան է չապէս կը կրկնէ Արիստոտէլի տեսութիւնը առաջին շարժիչի մասին. ընդհանուր գաղափարը այն է թէ նիւթին յարաբարփոխ աշխարհը ինքնաբաւ դրոմիւն մը չէ: Պէտք է յստակ ըսել որ ռաբոմսկ բառը հասկնուած է լայն առումով իբրեւ հոմանիշ փոփոխութեան առհասարակ եւ մանկուած, ինչպէս ըրած է Արիստոտէլ, զօրութեան կարողութեան եւ զօրութեան

լինելութեան իմացքներու սահմանումներով: Արդ, կը շարունակէ փաստարկութիւնը, ոչինչ կրնայ ի գործութենէն ի լինելութեան անցնիլ ալ իմայն բանի մը միջոցառութեամբ, որ արդէն ի լինելութեան է. այսպէս՝ կրակը, որ տաք է ի լինելութեան կը փոխանցէ իր տաքութիւնը փայտին, որ տաք է ի գործութեան եւ ինչն զայն տաք ի լինելութեան: Ան կը հաստատէ հետեւաբար որ նոյն իրը չի կրնար նոյն ատեն եւ նոյն յարաբերութեան տակ՝ ըլլալ ի գործութեան եւ ի լինելութեան. որմէ կը հետեւի թէ՛ ան ինչ որ ի սկզբանէ անտի ի լինելութեան էր եւ յառաջ կը բերէ փոփոխութիւնը ի կրնար նոյն ըլլալ ի կարողութեան եւ փոփոխուող իրին հետ — այսինքն որ եւէ բան չի կրնար նոյն ատեն շարժիլ եւ շարժուող ըլլալ — omne quod movetur ab alio movetur. Այս բոլորը փոխ առնուած է Արիստոտէլի «բնագիտութենէն». վերոյիշեալ սկզբունքը բանաձեւուած է Արիստոտէլի կողմէ հետեւեալ կերպով. *ἀναγκαῖον πᾶσι τὸ καὶνόμενον ὕπ' ἄλλου κινεῖσθαι*. Ա. Թովմաս կ'անցնի իր փաստարկութեան երկրորդ մասին, որ ցոյց կու տայ թէ եթէ բարբարանք շարժուողէն շարժողին, այս վերջինէն՝ զայն շարժողին եւ շարունակներ այսպէս, կարելի չէ բարբարաւ յաւիտեանապէս. իր դրութեան մէջ, երկրպիսի բոլոր շարժումները հրամայուած են երկնայիններէն — մղումը երկնային ոլորտներուն՝ հրեշտակներուն կողմէ: Եւ անհրաժեշտ է ի վերջոյ հասնիլ շարժիչի մը՝ որ շարժող չունի եւ որ տարբեր բնութիւն մը ունի. այս առաջին շարժիչն է Աստուած:

Երկրորդ ուղին, կոչուած «պատմառականութիւնէն հետեւցուած փաստ» կամ «պատմառարական փաստարկութիւն», կը մեկնի այն նկատողութիւնէն թէ զգայական աշխարհին մէջ կապը՝ անցեալին, ներկային եւ ապագային միջեւ հասկնալի կը շատնայ միայն գործող պատմաճով սկզբունքով: Եւ որովէ բան չի կրնար ինչ իրեն համար գործող պատմառ ըլլալ, այլ ուրիշ իրմէ զատորոշուող գործող պատմառ մը. վերջինս ալ, իր կարգին, ունի իր պատմառ եւ ապագայ շարունակաբար. կայ ամբողջ շարադասութիւն մը գործող պատմառներու: Նայ շարադասութիւնը չի կրնար

անվերջանալի ըլլալ. այլ պէտք է հասցնէ գերագոյն գործող պատճառի մը՝ որ պատճառ չունենայ ինք. այս գերագոյն պատճառն է Աստուած:

Գալով երրորդ ուղիի գաղափարին, ծանօթ՝ «պատասխանութենէն հետեւցուած փաստ» կամ «տիեզերային փաստարկութիւն» անուններով, կարելի է անոր հետքը գտնել մինչեւ Պղատոնի մօտ, բայց ծելը, որով տրուած է ան Ս. Թովմայի կողմէ, առնուած է ԺԲ. դարու հրեայ փիլիսոփայէ մը՝ Մայմոնիտ անունով: Ան հիմնուած է դիտուած իրողութենէ մը՝ որ տիեզերքը կազմող ամէն ինչ պատահական է, այսինքն թէ ունենալով հանգիստ իր գոյութիւնը, այդ գոյութիւնը բացարձակ անհրաժեշտութիւն մը չէ. կարելի է մտածել որ ան գոյութիւն չունենայ: Հետեւաբար այդ գոյութիւնը հարց մը կը դնէ. եթէ նկատի ունենանք որ երկու կարելիութիւններ կան միանգամայն՝ գոյութիւնը եւ ոչ—գոյութիւնը, այն ատեն կը հասկցուի որ կայ բան մը որ կշիռը կը ծանրացնէ ի նպաստ մէկ կողմին կամ միւսին. հետեւաբար եթէ որեւէ պատահական բան գոյութիւն ունի, այդ գոյութիւնը պէտք է ունենայ իր արդարացուցիչ պատճառը: Ուրեմն, այստեղ եւս ժխտելով անվերջօրէն պատճառէ պատճառ անցնելու կարելիութիւնը, կը տարուինք հաստատելու գոյութիւնը անհրաժեշտ էակի մը՝ գոյութիւն ունեցող ինք իր բնութեան հետեւանքով. եւ այս անհրաժեշտ էակը Աստուած է:

Չորրորդ ուղին, ծանօթ՝ իբրեւ «կատարելութեան աստիճաններէն հետեւցուած փաստ», վերլիշում մըն է Ստոյիկեաններուն: Կիկերոնի «Աստուածներու Բնութեան Մասին» գիրքին մէջ, Բաբլոս կ'ըսէ. «Խրիզիդըստ կը դիտէ թէ ինչ որ հասունութեան եւ կատարելութեան կը հասնի իր տեսակին մէջ՝ վերէ այդ կատարելութեան չհասածէն, ինչպէս ծի մը վեր է քուռակէն, շուն մը՝ լակուէն եւ մարդ մը՝ մանուկէն. այնպէս որ լաւագոյնը պէտք է որ գոյութիւն ունենայ բոլորովին կատարելաբար եւ գերագոյնի մէջ»: Ս. Թովմասի փաստարկութիւնը մտածուած է այսպէս. գոյութիւն ունեցող իրերուն մէջ կան որոնք առաւել կամ նուազ չափով լաւ են, ճշմարիտ, ազ-

նիւ ...: Բայց «առաւել» եւ «նուազ» բառերը կ'ենթադրեն գոյութիւնը նմոյշի մը՝ որ յիշեալ յատկանիշը ունի իր գերագոյն չափով, այնպէս որ կայ լաւագոյն մը, ճշմարտագոյն մը, ազնուագոյն մը, եւ այսպէս շարունակաբար: Բարին գոյութիւնը կ'ենթադրէ գերազանցապէս եւ բացարձակապէս բարիի մը գոյութիւնը, որ «օրինակն է բարիին»: Եւ այս օրինակը Աստուած է:

Հինգերորդ ուղին ծանօթ է «իբրեւ կարգաւորութենէն կամ կառավարութենէն հետեւցուած փաստ» անունով: Ագուինացիին այս փաստին գիտը կը վերագրէ Յովհաննէս Դամասկացիին. սակայն, ինչպէս նշեցինք — չորրորդ գլուխ — յաճախ կը հանդիպինք այս փաստարկութեան հրեաներու եւ ստոյիկեաններու գրուածքներուն մէջ: Յունական մտածողութեան մէջ, կարելի է անոր հետքը հասցնել մինչեւ Նախա—Սոկրատեանները եւ մինչեւ իսկ Նոյնիքն Սոկրատեւ կամ Պղատոն, որու ՏԻՄԵՈՍին մէջ ան ունի պատուոյ տեղ մը: Կիկերոն կը ներկայացնէ զայն շատ համոզիչ կերպով, մեկնակէտ առնելով երկնային մարմիններուն շարժումները: Այս կամ այն ձեւով, սոյն փաստարկութեան կը հանդիպինք շատ յաճախ Հայերու գրականութեան մէջ: Վերարտադրելու համար փաստարկութիւնը այնպէս ինչպէս ներկայացուած է Թովմաս Ագուինացիի կողմէ, պէտք է վերակոչել Նախ Գրիստոսէ հինգ դարեր առաջ ապրող աթոմապաշտներու՝ Էւկիպպոսի եւ Դեմոկրիտէսի տեսակէտները, որոնք կ'ուսուցանէին թէ տիեզերքի բոլոր երեւոյթները ծնունդ են յաւիտեական անթիւ եւ կայուն մասնիկներու, որոնք կը շարժին պարապ միջոցի մը մէջ, իրարու հետ շփուելով եւ կազմելով բազմազան բաղադրութիւններ: Այսպէս նկարագրուած աշխարհը բացարկապէս անաստուած էր եւ չունէր որեւէ ծրագիր:

Թովմաս Ագուինացիին, ժխտելէ ետք աթոմապաշտ տեսութիւնը, իր տրամաբանութեան իբրեւ տուեալ կը դնէ թէ քնական մարմինները դրուած են աշխարհի մէջ ներդաշնակ կարգի մը համաձայն եւ կը շարժին ծառայելու համար նպատակներու՝ որոնք բարի են եւ ցանկացուած: Մէկ խօսքով, ան կը հետեւի Արիստոտէլի դաւանած

վախճանական պատճառներու տեսութեան, սակայն հասկցուած իրրեւ պաշտօն եւ ներքին նպատակ: Բայց, կ'ըսէ ան, իրերը, որոնք չունին մտածողութիւն կամ խելք, չեն կրնար ձգտիլ որոշ վախճանի մը՝ եթէ չլլայ իրենց ուղղութիւն տուող մտածող էակ մը, ինչպէս նետածիգը՝ նետին համար: Որմէ կը հետեւի թէ իրերը չեն կրնար կառավարուիլ պատահականութեամբ, այլ մտադրութեամբ մը: Հետեւաբար, գոյութիւն ունի մտածող էակ մը, որով կարգաւորուած են բնական բոլոր իրերը՝ նախախնամական ծրարքի մը հաշտումն. այդ էակն է զոր կը կոչենք Աստուած:

Հինգ Ուղիները զիրար կը լրացնեն անշուշտ ներկայացնելով զԱստուած զանազան կերպարանքներով: Այսպէս, հինգերորդ փաստարկութենէն հետեւցած Աստուծոյ զաղափարը, առանձինն նկատի առնուած, անհաշտ չէ համաստեւածութեան հետ եւ, յամենայն դէպս, կը ներկայացնէ զԱստուած իբրեւ ճարտարապետը տիեզերքին. այս պատճառաւ ան պէտք ունի լրացուելու երրորդ փաստարկութեան — Աստուծոյ գոյութիւն ունի ինքնիրմով եւ անհրաժեշտ է — եւ չորրորդ փաստարկութեան եզրակացութիւններով՝ թէ Ան կատարեալ օրինակն է:

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

ԶԱՆԱԶԱՆ ՏԵՍԱԿԻ ՓԱՍՏԵՐՈՒ ՄԼԱՍԻՆ

Հիմա որ հասանք այս կէտին, ժամանակ է որ տանք մի քանի բացատրութիւններ փաստերու մասին ընդհանրապէս: Սահմանած են փաստը իբրեւ զարգացում մը, որուն միջոցաւ Ա. ծնունդ կուտայ Բ. ի մէջ այն զգացումին՝ թէ այս կամ այն համոզումը արդարանալի է: Փաստի գերագոյն տիպարին կը հանդիպինք զուտ մաթեմատիքի մէջ, ինչպէս Լակրանժի քեռեւմի փաստարկութեանը, ըստ որում ամէն լման թիւ կրնայ արտայայտուիլ չորս բաձակուսիներու գումարով, եւ կամ Կաուսի քեռեւմի փաստարկութեամբ, ըստ որում ամէն առաջին թիւ որ $(4n + 1)$ ձեւը ունի կրնայ արտայայտուիլ երկու քառակուսիներու գումարով: Այս փաստերը կախում

չունին որեւէ նախադրեալէ, այլ միայն զուտ տրամաբանական նախադասութիւններէ՝ տիեզերականօրէն ընդունուած իրրեւ անփոխարինելի նախա-ենթադրութիւն ամէն մտածումի. ասոնք կը կազմեն, հետեւաբար, անդառնալի ապացուցումներ, որոնք ինքզինքնին կը պարտադրեն ամէն մտածող էակի միտքին: Ցատակ է որ Աստուծոյ գոյութեան փաստերը չեն կրնար այս տեսակին պատկանիլ: Որովհետեւ եթէ անժխտելի փաստ մը հաստատել կարելի ըլլար, այդպիսի փաստ մը վաղուց յայտնաբերուած պիտի ըլլար եւ համոզած՝ բոլոր մասնագէտ փիլիսոփաները ներկայ դարուս, որոնք կը մերժեն մինչեւ այստեղ յիշուած որեւէ փաստարկութիւն: Գիտական հետազոտութիւններու վերաբերող բանձեւումներու փաստերը, ինչպէս բանաձեւումը թէ ջուրը կազմուած է թթուածինէ եւ ջրածինէ, բոլորովին տարբեր նկարագիր մը ունին բաղդատմամբ մաթեմատիքական փաստերուն: Գիտական փաստարկութիւնը կ'ենթադրէ ելք մը դէպի արտաքին աշխարհը եւ կը յենուէ էապէս այն իրողութեան վրայ թէ ջուրը տարրալուծելու եւ վերակազմելու փորձերուն նման փորձեր կարելի է վերակսիլ ըստ կամ անգամներ, միջոցին մէջ ո՞րեւէ տեղ եւ ժամանակի ո՞րեւէ առիթ, եւ թէ, մինչեւ այսօր, այդ փորձերը տուած են նոյն արդիւնքները: Եւ մեր հաւատքը հիմնելով ընտելեան կանոնաւորութեանը վրայ, կ'եզրակացնենք թէ կ'ունենանք միշտ նոյն արդիւնքը, առանց փոփոխութեան: Անտարակոյս որ Աստուծոյ գոյութեան որեւէ փաստ չի կրնար ամբողջովին այս տեսակին պատկանիլ:

Դասատու ուսուցիչին զործածած միջոցը՝ տալու համար աշակերտին այն համոզումը թէ Յուլիոս Կեսար Մեծն Բրիտանիոյ վրայ արշաւեց Քրիստոսէ 55 տարիներ առաջ, բոլորովին տարբեր նկարագիր մը ունի անտարակոյս, վկայութեան հաւատալիութիւնը ըլլալով առաջին կարգի դերակատարը: Թէեւ աստուածաբանական հաստատումներ կրնան հիմնուած ըլլալ փաստարկութիւններու վրայ, որոնք վկայութեան մը հաւատալիութիւնը պարունակեն, սակայն այսպիսի փաստարկութիւններ կը պատկանին յայտնուած կրօնքին

ՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾՆԷ ԸՍՏ ՓԻԼՈՆԻ ԵՒ ՎԵՐՋԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐՈՒ ԶԻՆԻ ՌԻԱՅՈՂՆԵՐԸ

Ա

Փիլոն կոչումով իմաստասիրութեան ուսուցիչ մը եղած է, այլ Աստուածաշնչական Նիւթերու քարոզիչ մը։ Ան իր գաղափարները յայտնած է ճառերու մէջ։ Աւորովհետեւ Փիլոն իմաստասիրութեան ուսուցիչ մը չէր կոչումով, արդի զինք ուսումնասիրողներէն ումանք, իր գրած գործերուն վրայ հիմնուելով, այն եզրակացութեան եկած են որ ան իմաստասէր մըն ալ չէր։ Ներկայիս ալ, ինչպէս բոլորիս ծանօթ է, իմաստասէր մը ըլլալու համար մարդ պէտք է նախ օժտուած ըլլայ իմաստասիրական պատմութեան քաղց գրութիւնները յատկութեամբ իր աշակերտներուն ուսուցանելու կարողութեամբ և կարենայ լուծել ամենին խրթին իմաստասիրական խնդիրները ամենայն դիւրութեամբ և ապա ստանձնուած ըլլայ։ Ոմանք Փիլոնի կու տան ընտրողական իմաստասէրի տիտղոսը։ Բայց մեծանուն հեղինակութիւն մը կը դժուարանայ իրեն տալու այս կոչումը առանց յաւելիալ ճշգրտութեամբ, օրովհետեւ ընտրողականութիւնը հին յունական իմաստասիրութեան մէջ յայտնի գրութեան մը անունն էր։ «Փիլոնի ընտրողականութիւնը — կ'ըսէ Նոյն հեղինակը — թուականութիւն է քան իմաստասիրութիւն»⁽¹⁾։ Բայց մինչ մենք կը մերժենք Փիլոնի պատուաւոր իմաստասէրի տիտղոսը տալ՝ պնդումով կերպով հասցնելու առանձնաշնորհումին հետ այն տարազին՝

(1) E. R. Dodds, «The Permenides of Plato and Origin of the Neoplatonic One»; The Classical Quarterly, 22 (1928), p. 132, N. I..

շատ աւելի քան քնազգիտականին եւ, հետեւաբար, որեւէ կապ չունին մեզ այստեղ հետաքրքրող Նիւթին հետ։

Թրգմ. ՇԱՀԷՎՔԻ ՎԱՍԻԿԱՅԵԱՆ
(Շարունակելի՝ 5)

գոր հին յոյն իմաստասէրները կը հաղուէին, չենք կրնար սակայն մերժել իրեն աւելի համեստ տիտղոսը կրօնական իմաստասէրի։ Այս կերպով Փիլոն առաջինն է երբ կը փորձէ Ս. Գրոց պատմութիւնները, օրէնքներն ու խրատները վերածել սերտօրէն ազուցուած մտածումի գրութեան մը, ծնունդ տալով այսպէս կոչուած «Ս. Գրական իմաստասիրութեան»՝ հակադրուած հեթանոս յոյն իմաստասիրութեան։

Այժմ վերլուծենք Փիլոնի Ս. Գրական իմաստասիրութիւնը իր էական տարրերուն մէջ, որպէսզի հետագային կարենանք տեսնել թէ՛ «Դժուար» այս տարրերը կը գործածուէին արդի իմաստասիրութեան մէջ, մինչև ժէ. դար։

Փիլոնի իմաստասիրութեան սկզբնակէտը թուարկում մըն է և քննարկումը գտնական տեսութիւններով՝ օրոնցումով մարդիկ հասած են և կամ պիտի կարենան հասնել Աստուծոյ ճանաչման։

Ան երեք տեսութիւններ կ'առաջադրէ։ Ըստ ոմանց, կ'ըսէ ան, մարդիկ Աստուծոյ ճանաչման հասած են երեւակայութեամբ։ Աստուծոյ հաւատալը, ըստ իրենց, կեղծ հաւատք մըն է, արդիւնքը մեր երեւակայութեան, այնպէս ինչպէս կը հաւատանք եղջերուաքաղի, յուշկապարիկի, հիդրայի և այլն։

Ինչպէս հաստատած է Փիլոն, Աստուծոյ հաւատքը, այս ձևով ըմբռնուած, յղացումն է իմաստուն օրէնսդրի մը, որպէսզի մեղմէ մարդոց ըմբոստ հոգիները և ներշնչէ անհամար, պատկառանք, երկիւղ և պարտադրանք օրէնքի հանդէպ։ Փիլոն սոյն տեսութեան հեղինակին անունը չի յիշեր, բայց կրնանք նոյնացնել զայն՝ Քրիսթիանոս (Ն. դարու սկիզբը Ն. Ք.) Աթէնքի երեսուն բռնապետներու առաջնորդին հետ։ Այս տեսակէտը, որ կրնայ ամփոփուիլ առածաւոր սա ճշմարտութեան մէջ թէ կրօնքը ժողովուրդներու ցնորքն է, վերաբարձուած է մեր ժամանակներուն այնքան ծա-